

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 37, BR. 3, 65-96, ZAGREB, VELJAČA 1990.

PASIV I NORMA

Sanda Ham

U našim se gramatikama i jezičnim savjetnicima lingvistička misao o pasivu uvijek javlja u kontekstu normativnog pogleda na jezik. Tako vrlo dobro znamo da pasiv ne valja upotrebljavati, ali ipak ne znamo što pasiv jest. Utvrđena je neadekvatnost jezične činjenice koju ne samo što nismo spoznali, nego je nismo ni opisali. Pasiv nije sagledan iz složenosti svoje strukture, niti su opisane njegove funkcionalne osobitosti, ali je normiran, i to negativno.

Prednost je dana kriteriju jezičnog purizma prema kojemu su jezični elementi, koji nisu rezultat izvornog, samosvojnog razvoja jezika, neadekvatni za upotrebu. Pasivne se rečenice promatraju kao »često suvišan jezični import u naš jezik«¹ i stoga nisu prihvatljivi elementi komunikacije, te ih »valja upotrebljavati umjereno i sa stilskim opravdanjem«.²

U ovome se radu neće raspravljati o prednostima i nedostacima jezičnog purizma, o tome je već dosta govoreno i pisano³, želi se samo ukazati na neke odnose unutar pasivne rečenice, na odnose unutar sustava pasivnih rečenica (prije svega funkcionalne), a to će nam omogućiti da pasiv sagledamo ipak nešto drugačije nego što to pokazuju gramatike i preskriptivna literatura.

Tradicionalistička tvrdnja »da se svaka rečenica može izraziti na dva načina: aktivno i pasivno«⁴ pokazala se netočnom. O tome svjedoče noviji pristupi pasivu pa tako i literatura zasnovana na suvremenijim lingvističkim metodama. Tako neki lingvi-

¹ Pranjić (1985), str: 47.

² Jonke (1954), str: 115.

³ Vidi: Katičić (1986), Kovačević (1987)

⁴ Jonke (1954), str: 115.

sti⁵, u skladu s postavkama generativne gramatike, navode da se pasivni predikat može formirati samo na osnovu onoga glagola kojemu je rekcija akuzativ bez prijedloga, a koji kao predikat ima direktni objekt u akuzativu.

Ni navedena informacija nije potpuna.

Glagoli mogu zadovoljiti navedene uvjetè, ali zbog svoga specifičnog značenja ne mogu tvoriti pasivni predikat.

To su neki glagoli koji izriču posjedovne odnose (imati, posjedovati), modalni glagoli (htjeti, trebati) i sl.⁶

Obavijesti koje želimo iskazati koristeći navedene glagole ne možemo strukturirati pasivom:

(Netko) ima, posjeduje, hoće, treba kuću.

Kuća se ima, posjeduje, hoće, treba.

(Navedeni glagoli i nemaju oblik koji bi odgovarao obliku glagolskog pridjeva trpnog.)

Pasiv promatran u kontekstu navedenih ograničenja pokazuje da se aktivno i pasivno može iskazati samo ona obavijest, koja uobličena rečenicom, sadrži prelazne glagole, i to glagole ne bilo kojega značenja.

Polje je pasiva na taj način znatno suženo, a tako se i učestalost pojavljivanja pasiva ne odmjerava u odnosu na sve aktivne rečenice, nego samo prema onima koje mogu imati pasivni korelat.

Ne može se zaključivati o slabijoj učestalosti pasiva jer je aktiv »običniji i bolje odgovara duhu našega jezika«⁷; pasiv se ne javlja često jer mu jezični sustav nameće znatna ograničenja i time sužava mogućnost pojavljivanja.

Učestalost pojavljivanja pasiva neposredno ovisi o samoj strukturi pasivne rečenice. Prema tome da li je agens konkretiziran ili ne, pasivne se rečenice razvrstavaju u dva osnovna tipa: rečenice s nekonkretiziranim agensom i rečenice s konkretiziranim agensom.

Takvo je razlikovanje pasiva naznačeno u gramatičkoj literaturi, ali se podaci o pasivu s nekonkretiziranim agensom svode samo na napomenu da je takav pasiv prihvatljiv.

Pasiv s konkretiziranim agensom različito se tretira: smatra se neovjerenom konstrukcijom u cjelini, neki se izbori padežnih oblika za iskazivanje agensa smatraju neovjerenim, ali ipak potvrđenim, a neke se padežne konstrukcije u funkciji agensa smatraju čak i nepotvrđenim.

Treba napomenuti da se u gramatikama govori samo o nekim mogućnostima iskazivanja agensa (instrumental bez prijedloga, od+genitiv, po+lokativ) dok se veliki dio tih mogućnosti i ne spominje iako na njih ukazuju pojedini lingvistički radovi.⁸

Kako je rečeno, učestalost pojavljivanja pasiva ovisi o tipu pasivne strukture. Pasiv s nekonkretiziranim agensom javlja se češće i redovito se koristi u onim komuni-

⁵ Katičić, *Sintaksa* . . . (1986), str: 143.

Mišeska Tomić (1987), str: 167.

⁶ Opširnije o tome vidi: *Grundzüge einer* . . . (1981)

⁷ Jonke (1954), str: 115.

⁸ Vidi: Hennig (1974), Batistić (1972)

U ovome se radu neće govoriti o drugim mogućnostima (kod+genitiv, genitiv bez prijedloga, u+lokativ, na+lokativ) nego samo o onima o kojima i gramatike govore.

kacijskim situacijama kada je agens uopćen, kada nemamo dovoljno podataka o agensu da bismo ga konkretizirali, kada agens ne možemo imenovati jer nam je nepoznat, ili kada iz bilo kojih razloga ne želimo dati podatak o agensu.

Struktura je pasivne rečenice upravo takva, kao što će se pokazati tokom izlaganja, da je pasivni predikat deagentnoga tipa pa je i pogodan za prikazivanje komunikacijske situacije obilježene nekonkretiziranošću agensa. Takav je pasiv čest i običan u jeziku sredstava javnoga informiranja (i pisanom i usmenom), u različitim znanstvenim tekstovima pa i u beletristici:

- 1) O rezultatima izbora kandidati će biti obaviješteni u roku. (VL)⁹
- 2) Radni odnos zasniva se na neodređeno vrijeme. (VL)
- 3) . . . bit će pokopana danas u 17 sati na . . . (VL)
- 4) . . . a u idućih desetak sati zabilježena su još tri potresa . . . (VL)

Citirane su rečenice tipizacije obavijesti svakodnevnog javnog informiranja. U jeziku beletristike ne nalazimo tipizacije takve vrste ali je pasiv s nekonkretiziranim agensom i ovdje prisutan:

- 5) Naklapalo se da je poslan u Rim na neku strogu ispovijed (RM2,20)
- 6) . . . da su svi ti ljudi, sa kote 216 sa bivoljim prsima i bogovskim nogama uništeni (MK1,268)
- 7) Ta je mlada žena osuđena na smrt skupa s ljubavnikom. (RM2,20)
- 8) A ovi naši zagorski kmetovi, koji ni formalno nisu oslobođeni svoga kmetstva, još se uvijek batrgaju u blatu. (MK1,188)

Pasiv s konkretiziranim agensom češći je u beletristici nego u ostalim tekstovima različitih funkcionalnih stilova, iako ni u takvim tekstovima nije neobičan niti se izrazito slabo javlja:

- 9) Boje su koprene kojima su oмотane životne pojave. (MK2,16)
  - 10) . . . pod dojmom tog odvratnog životinjskog mirisa kojim je bio natopljen prostor ispod jedra . . . (MK2,44)
  - 11) Zemlja je preopterećena ljudima. (VD,18)
  - 12) Njegov je uređen, građanski život bio pomućen ovom fatalnom ženom. (MK2,50)
  - 13) . . . mogla je biti toliko puta prevarena od onih silnih muškaraca (RM2,117)
- Neke su obavijesti (koje gotovo svakodnevno možemo čuti ili pročitati) obično formirane pasivom s konkretiziranim agensom:
- 14) Ceste su zatrpane snijegom
  - 15) . . . kontaminirano je radioaktivnim česticama . . .
  - 16) . . . naseljima koja su uništena od potresa (u potresu) upućena je pomoć . . .
- Navedene se rečenice ne mogu smatrati posebno ekspresivnim (naročito ne one iz sredstava javnog informiranja) kao što to tvrdi normativna gramatika kada želi pro-

⁹ Kraticama su označeni tekstovi koji su poslužili kao korpus:

VL-Večernji list, D-tjednik Danas

VD-Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba, Zgb, 1967; IA-Ivan Aralica: Graditelji svratišta, Zgb, 1986; JH-Joža Horvat: Crvena lisica, Zgb, 1985; MK1-Miroslav Krleža; Hrvatski bog Mars, Split, 1985; MK2-Miroslav Krleža: Povratak Filipa Latinovića, Zgb, 1967; MK3-Miroslav Krleža: Aretej, Zgb, 1977; RM1-Ranko Marinković: Kiklop, Zgb, 1979; RM2-Ranko Marinković: Zajednička kupka, Zgb, 1980; SŠ-Slobodan Šnajder: Glasi iz dubrave, Zgb, 1986. P-Psijijatrica (grupa autora), Zgb, 1976.

naći opravdanje za znatnu i široku upotrebu pasiva. Iste te rečenice nisu ni obilježje knjiškoga i pomalo ukočenoga stila, što je već klasična fraza kojom se upozorava na neadekvatnost pasiva.

Uostalom, navedene rečenice su daleko od onih bukvalnih primjera koje nam nude gramatike (Učenik je pohvaljen od učitelja, Petrograd je izgrađen Petrom Velikim (od Petra Velikog) i sl.) i koji su, čini se, odabrani zato da bi dokazali neprikladnost upotrebe pasiva. Osim toga, prikazi pasiva, od Maretića pa do Katičića, koriste identične primjere, koji su zaista više nego obični, knjiški, vrlo su daleko od živoga jezika i suvremene literature.

Ako je potrebno tražiti opravdanje za upotrebu kakvog jezičnog elementa, pa tako i pasiva, potrebno je tada prvenstveno ispitati koja mu je komunikacijska funkcija, dakle ona primarna, obavijesna, pa tek tada tragati za kakvim stilskim konotacijama. Te su konotacije kod većine pasivnih rečenica ionako neznatne. (To ne znači da je pasiv lišen svake ekspresivnosti, naprotiv, mogu se navesti visoko ekspresivni primjeri pasiva čija se ekspresivnost poništava upotrebom aktivnog korelata).

Ipak stilski postupak pojedinog autora ne možemo podvesti pod normu književnoga jezika, niti normu možemo graditi samo na konotacijama umjetničkih razina jezika.

Pasiv, kao i ostali jezični elementi, funkcionira prvenstveno kao nosilac obavijesti, osnovna mu je funkcija obavijesna.

U tom je smislu pasiv ravnopravan sa svojim aktivnim korelatima: prenosi iste značenjske elemente, istu kvantitetu informacija. Razmišljajući tako i možemo prihvatiti imperativ normativne gramatike da je bolje i uputnije pasive pretvarati u aktive. Ne gubimo na informativnosti, a nedirnutima ostavljamo samo one pasive bez kojih tekst gubi ekspresivnost.

Održivost ili neodrživost takvoga pristupa može se ispitati na konkretnom tekstu:

17) Stotine afričkih protivnika apartheidu u Johannesburgu i zatvorima širom zemlje odbija primati hranu . . . zahtijevajući od režima bijele manjine pošteno suđenje ili da BUDU OSLOBOĐENI. VEĆINA TAKVIH ZAROBLJENIKA nikada NIJE IZVEDENA pred sud, niti im JE OPTUŽNICA službeno SAOPĆENA, iako među njima nije mali broj takvih koji SU UHAPŠENI još prije više od dvije godine. (V,14)

Pasivi se mogu parafrazirati uvodeći korelativne aktivne rečenice:

17_a) . . . zahtijevajući od režima bijele manjine pošteno suđenje ili da IH OSLOBODI. VEĆINU TAKVIH ZAROBLJENIKA nikada NISU IZVELI pred sud, niti SU im OPTUŽNICU službeno SAOPĆILI, iako među njima nije mali broj takvih koje SU UHAPSILI prije više od dvije godine.

Između citiranog teksta i parafraze znatne su sličnosti, ali i razlike. Sličnost se pronalazi isključivo u leksičko-semantičkoj strukturi, što više, ne radi se o sličnosti, nego o identičnosti tih struktura.

Leksemi kojima su popunjena mjesta semantičkih članova osnovne strukture (patiens, verbum, agens) isti su i u pasivu i u korelativnom aktivu. Patiens i verbum iskazani su u rečenicama 17) i 17_a) dok agens u oba slučaja nije leksički iskazan.

U citatu je neiskazanost agensa na razini očekivanja: pasivni predikat svojim morfološkim obilježjima ne upućuje na agens, o njemu saznajemo tek iz konteksta (kao što je u ovom primjeru) ili, ako kontekst ne daje nikakve podatke, agens smatramo anonimnim.

Parafrazirani tekst ne može izbjeći direktno upućivanje na agens. Aktivni, agentni, lični predikat svojim morfološkim obilježjima upućuje na agens bez obzira kakvo mu je semantičko značenje ili semantička nijansiranost značenja: on može biti i konkretiziran i anoniman.

Iako je leksičko-semantička struktura tekstova identična, kvantiteta predanih informacija ista, ipak tekstove ne razaznajemo kao iste obavijesti. Citirani tekst primamo kao obavijest o afričkim protivnicima apartheidu, a parafrazu razaznajemo kao obavijest o djelatnosti režima bijele manjine. Ovdje se radi o dva, u osnovi različita, formiranja osnovne informacije.

U jednoj je polazište *patiens* a u drugoj agens; radnja vršena na *patiensu* i radnja koju vrši agens.

(Tu je razliku uočila i tradicionalna gramatika nazivajući pasiv trpnim stanjem i objašnjavajući ga kao situaciju u kojoj se radnja vrši na objektu koji trpi radnju. Na osnovi takvoga poimanja pasiva govori se o njegovoj stilogenosti, stilogenom se smatra sama činjenica da objekt trpi radnju. O obavijesnoj se perspektivi pasiva ne govori a ona se u suvremenoj lingvističkoj teoriji smatra primarnom.)

Ono što nam omogućava da informaciju prenesemo na dva različita načina koristeći iste značenjske elemente specifično je pomicanje leksičko-semantičke strukture prema sintaktičkoj a koje leži u osnovi odnosa aktiv/pasiv. Pasiv pomiče osnovnu sintaktičku strukturu (subjekt, predikat, objekt) rečenice tako da su sintaktički i leksičko-semantički članovi različito preklapljeni: subjektu u pasivu odgovara *patiens* a objektu agens (ako je konkretiziran). Glagol raspolaže posebnim morfološkim likom kojim kongruira sa subjektom (*patiensom*) pa će veza subjekt-predikat, zbog promjene leksičko-semantičkog popunjenja subjekta ostvariti drugačije formiranje iskaza u rečenici nego ta ista veza u aktivu.

Citirani tekst - parafrazu - nalikuje se prvenstveno po komunikacijskoj intenciji govornoga lica. Ono je - da se govorno lice nejednako postavlja prema pojedincima koje pominje u svom kazivanju situacija i događaja - uz nekog staje bliže nego uz drugog¹⁰.

Tekstom 17) informacija je strukturirana s gledišta *patiens*a, govorna osoba »stoji uz« *patiens*; tekstom 18) informacija je strukturirana s gledišta agensa, govorna osoba »s. i. p. ...«¹¹.

Takav se odnos osoba i veza u suvremenoj lingvistici naziva empatija.¹¹

»Empatijsku vezu govorno lice uspostavlja neminovno s osobom iz čije vizure »snima« ono o čemu govori.«

Empatija predstavlja komunikacijsku intenciju, element iz čije perspektive sagledavamo određenu komunikacijsku situaciju. U konkretnoj se rečenici ostvaruje različitom raspodjelom semantičkih, leksičkih i sintaktičkih članova.

Pasivizacija se inače smatra tipičnim primjerom promjene funkcionalne rečenične perspektive. Tvrdnja se dokazuje, sada već klasičnim primjerima iz engleskog jezika, koji zbog specifičnosti svoje strukture i izražajnih mogućnosti koje su mu time na-

¹⁰ Ivić (1987), str. 41.

¹¹ Termin - empatija - u lingvistiku uvode Susumu i Kaburaki 1977.g. radom *Empathy and Syntax*, *Linguistic Inquiry* Vol. VIII, 4, pp. 627-672.

Od naših se lingvisti tim terminom koriste Dubravko Kučanda (1985) i Milka Ivić (1987)

¹² Ivić (1987), str. 41.

metnute, pasivizacijom razlikuje tematski dio iskaza od rematskog dijela; objekt postavlja kao tematski dio, a subjekt kao rematski dio samo primjenom pasivne preoblike.

Smatra se da »proces derivacije pasivne rečenice uključuje tri transformacije: tematizaciju, rematizaciju i pasivizaciju glagola.«¹³

Navedeno se i može shvatiti upravo tako: engleski nema drugih sredstava kojima bi varirao funkcionalnu rečeničnu perspektivu jer nema slobode u redu riječi. Ne treba zaboraviti da red riječi u rečenici nije jedini pokazatelj funkcionalne rečenične perspektive. Bez oslona na rečenični kontekst ili na dio diskurza koji prethodi rečenici ne možemo sa sigurnošću tvrditi što je tema a što rema, koji je dio informativniji od kojega. U tom je smislu funkcionalna rečenična perspektiva prije svega kategorija teksta.¹⁴

O empatiji saznajemo iz same strukture rečenice, nije nam potreban diskurz koji prethodi rečenici da bismo saznali s kojeg gledišta je struktuiran iskaz. Empatija je određena unutrašnjorečeničnim odnosima i prepoznamo je (u pasivu) što se »uslovljenost forme predikata subjektom pojavljuje kao specifična funkcionalna karakteristika, kako subjekta . . . tako i predikata kojega karakterizira upravljenost radnje na subjekt . . . «¹⁵

Odabirući različite empatijske odnose kroz koje ćemo »prelamati« obavijesti, odabirući jedan od elemenata »uz koji ćemo stati«, ne odlučujemo se za obavjesniju ili manje obavjesnu razinu iskaza, nego se odlučujemo kroz koji ćemo element perspektivizirati određeni događaj.

Takvo prelamanje obavijesti nije svojstveno samo pasivu. Mogu se navesti i parovi različitih nepasivnih konstrukcija kod kojih se može pokazati promjena empatijskog odnosa između govornika i situacije o kojoj se govori:

Ivan je stariji od Marka/Marko je mlađi od Ivana.

Višnja je Janjina sestra/Janja je Višnjina sestra.

Kuća moje prijateljice je pored pošte/Pošta je pored kuće moje prijateljice.

Ivan se rukuje s Markom/Marko se rukuje s Ivanom.¹⁶

Gledajući samo obavjesnu razinu iskaza primjeri pokazuju empatijski pomak kao i u odnosu aktiv/pasiv:

Snijeg je zatrpao ceste/Snijegom su zatrpane ceste.

Oslanjajući se samo na funkcionalnu rečeničnu perspektivu ne možemo postići empatijske različitosti:

Ivan je stariji od Marka/Od Marka je stariji Ivan.

Višnja je Janjina sestra/Janjina sestra je Višnja.

Kuća moje prijateljice je pored pošte/Pored pošte je kuća moje prijateljice.

Ivan se rukuje s Markom/S Markom se rukuje Ivan.

Snijeg je zatrpao ceste/Ceste je zatrpao snijeg.

Navedene se rečenice razlikuju jer su im neki dijelovi, u odnosu na mogući di-

¹³ Mišeska Tomić (1987), str: 175.

¹⁴ Vidi: Problemy teorij . . . (1978), str: 129-144.

¹⁵ Isto, str: 132.

¹⁶ Navedene rečenice predstavljaju konverzivne parove. Konverzivnost se u ovome radu sagledava kao rezultat empatijskog odnosa govornika prema situaciji o kojoj govori. O pojmu konverzivnosti vidi: Ivić (1976), str: 37-41.

skurz, obavjesniji od drugih, ali je empatijski odnos govornika prema situaciji o kojoj se govori ostao identičan.

Ovim se kratkim i vrlo površnim osvrtom na aspekte obavijesne teorije pokušalo pokazati da obavijesne funkcije pasiva i aktiva nisu identične i da se ne može pasivna rečenica olako supstituirati aktivnim korelatom.

Izbjegavajući korištenje pasiva izbjegavamo i predočavanje različitosti uglova gledanja na situacije o kojima govorimo i o kojima želimo informirati a samim tim i predočavanje različitosti tih situacija; nije svejedno hoćemo li koristiti aktiv ili pasiv. Svaka od tih rečeničnih konstrukcija ima različitu komunikacijsku vrijednost.

U tome smislu treba sagledavati i pasivne rečenice u kojima se iskazuje agens. One su uvijek izložene upornim normativnim nastojanjima koja ih žele odstraniti iz jezika. Pri tome je težište problema postavljeno na izbor padežnog oblika kojim se iskazuje agens.

Ovisno o autorima, svakom se takvom padežnom obliku pronalaze znatne zamjerke. Smatra se da pasivna rečenica s iskazanim, konkretiziranim agensom ne odgovara strukturi našeg jezika jer je instrumental agensa preuzet iz ruskog jezika, genitiv agensa iz latinskog, a lokativ agensa iz njemačkog, talijanskog i španjolskog jezika.

Neki lingvistički radovi¹⁷, bazirani na povijesnim ispitivanjima, pokazuju da je instrumental agensa općeslavenska jezična tendencija koja se u našem jeziku počela gasiti u 16. st. kada ustupa mjesto konstrukcijama od+genitiv i po+lokativ. Ovdje se neće polaziti od dijakronijske slike pasiva; navedeni podatak pokazuje da pasiv ima svoje korijene u jeziku i da se održao usprkos negativnim normativnim naporima.

Različiti padežni oblici koje koristimo da bismo iskazali agens imaju svoje mjesto u jezičnom sustavu, bez obzira jesu li nastali djelovanjem stranih jezika ili ne.

U nekim je komunikacijskim situacijama potrebno iskazati agens (bez obzira što te situacije nisu tako česte kao one u kojima se srećemo s nekonkretiziranim agensom) jer bi izostavljanje agensa onemogućilo komunikaciju čineći iskaz nerazumljivim.

Gramatike u takvim slučajevima savjetuju upotrebu aktiva, ali je već pokazano da upotreba aktivnog korelata ne može ostvariti istu obavijest kao i pasiv.

Dakle, ono što je ograničeno nije samo iskazivanje agensa, nego upotreba određenog padežnog oblika u toj funkciji.

Ispitivanje konkretnih primjera pasiva iz suvremenih tekstova pokazuje da je pojava pojedinog padežnog oblika kojim iskazujemo agens ovisna i određena semantičkim razvrstavanjem agensa na »živo« i »neživo«, njegovom pripadnošću određenim semantičkim poljima i leksičkim značenjem glagola koji je predikat pasivne rečenice.

Instrumental bez prijedloga koristi se najčešće za iskazivanje kakvog neživog agensa:

- 18) Satnik je osvježen ledenom vlagom. (MK1,171)
- 19) Velika soba se prepunila suncem. (VD,19)
- 20) Zemlja je razmočena kišom. (MK1,49)
- 21) Otac se mučio išijasom. (VD,99)
- 22) Suze su izazvane stidom. (P,49)
- 23) Pojava afekta praćena je različitim vegetativnim reakcijama. (P,94)

¹⁷ Vidi: Ivić (1951, 1954)

24) Čovjek se otpočetka zlostavlja životom. (P,27)

25) Gadne, zvjerske njuške bile su žigosane bludom i porocima. (MK2,19)

Rečenice navedenog tipa izuzetno su česte i one čine većinu korpusa pasivnih rečenica u kojima je agens konkretiziran. (Agens se u ovome radu promatra široko: agensom se smatra svaki onaj član pasivne rečenice kojemu u korelativnom aktivu odgovara sintaktička uloga subjekta.)

Rad Miloša Kovačevića (1988) upozorava na to da značenje navedenog tipa agensa zadire i u neka od značenja uzročno semantičkog polja. Instrumental agensa 'neživo' kojim iskazujemo vanjske prirodne pojave (18-20), unutrašnje fiziološke i psihofiziološke procese (21-23) ili vanjske apstraktne agense (24-25) odgovara značenju uzroka efektora koji se definira kao »izazivač nelice pandan izazivaču licu kao subjektu . . . Tako na gramatičkom planu dolazi do pozicije repartacije izazivača lica i nelice. Nelice izazivač van gramatičke pozicije subjekta dobija ulogu uzroka efektora. Prebacivanjem u poziciju gramatičkog subjekta . . . uzrok efektor dobija ulogu subjekta agensa.« (Kovačević, 1988. str. 242.)

Uzrok efektor raspoznajemo prema nekim osnovnim značenjima:

a) djelovanje je spontano

b) efekt djelovanja je fiziološko stanje ili vanjsko svojstvo predmeta

c) veza efektor i efekta može se i (najčešće) vizualno percipirati.

Instrumental agensa u citiranim rečenicama odgovara navedenim značenjima. Značenje uzroka efektora pokazuju i oni neživi agensi koji se iskazuju genitivom s pridlogom od:

26) Sve je uništeno od vrele vode i sapuna. (VD,68)

27) Iscrpljen sam od duge samoće. (JH,39)

28) Sveta voda je sleđena od hladnoće. (MK2,89)

U navedenim je rečenicama agens moguće iskazati i instrumentalom:

Sve je uništeno vrelom vodom i sapunom.

Iscrpljen sam dugom samoćom.

Sveta voda je sleđena hladnoćom.

Genitiv agensa i instrumental agensa pokazuju mogućnost supstitucije samo kada pripadaju istom semantičkom polju, polju uzroka efektor.

U ostalim primjerima, a to su oni u kojima je agens 'živo', supstitucija nije moguća.

Iako iskazivanje živoga agensa nije često instrumentalom, ipak se pronalaze i takvi primjeri.

Živi agens predstavlja grupu pojedinaca obilježenu pripadnošću kakvoj semantičkoj klasi, ili vrlo često, agens -ljudi- kao oznaka pripadnosti ljudskoj vrsti:

29) Naše se kazalište ponovo puni gledaocima. (VL,14)

30) Mjesta u lokalnim bolnicama zauzeta su, poslije takvih nesreća, teškim bolesnicima. (VL,18)

31) Kafići u centru grada pretrpani su studentima. (VL,14)

32) Zemlja je preopterećena ljudima. (VD,18)

33) Svi ti gradovi i nisu naseljeni ljudima nego zaposlenim sivim robotima. (JH,131)

34) Hotelski kapaciteti popunjeni su stranim gostima. (VL,14)

Predikati citiranih rečenica tvore se od glagola koji pripadaju istoj semantičkoj

klasi - zapremanje prostora: puniti, zauzeti, pretrpati, preopteretiti, naseliti, popuniti.

Iako značenje navedenih agensa ne možemo u potpunosti podvesti pod značenje uzroka efektora (jer se ne radi o nelicu nego licu) ipak postoje neke zajedničke značenjske komponente: djelovanje agensa je spontano, nenamjerno (radnja predstavlja efekt neke druge namjeravane radnje - gledaoci ne dolaze u kazalište da bi ga punili, bolesnici nisu u bolnici da bi zauzimali mjesta, ljudi ne žive na zemlji da bi je preopterećivali . . .), efekt djelovanja predstavlja vanjsko svojstvo predmeta, veza agensa i efekta može se vizualno percipirati. I pojedinačni se živi agens može iskazati instrumentalom. Ti su primjeri slabo učestali i ograničeni samo uz glagole određenog značenja. To su neki od glagola kojima označavamo kakvu psihičku aktivnost - oduševiti, razočarati, iznenaditi, ražalostiti, pomutiti - u smislu poremetiti kakav psihički tok ili stanje:

35) Vladimir je, kao i svi ostali muškarci, bio oduševljen Bobočkom. (MK2,45)

36) . . . koji je naročito oduševljen Filipom (MK2,116)

37) . . . kako je duboko razočaran ovim pripadnikom svoje generacije (D,34)

38) Njegov uređen, građanski život bio je pomućen ovom fatalnom ženom

39) Iznenaden je (ražalošćen) njenim postupkom.

M. Kovačević (u već navedenom i citiranom radu) značenje navedenog tipa agensa traži u semantičkom polju uzroka razloga psihičkog stanja i raspoloženja. Ovdje se može pretpostaviti jedna bitna značenjska komponenta (tipična za značenje uzroka efektora i za značenja već interpretiranih instrumentala agensa i 'živo' i 'neživo'), a to je spontanost, nenamjernost djelovanja agensa na patiens. Uz navedene se glagole češće javljaju neživi agensi - oni sami po svom značenju isključuju bilo kakvo svjesno i namjerno djelovanje.

Primjeri u kojima se živi agens iskazuje genitivom pokazuju znatna odstupanja od već navedenih značenja, a prije svega značenje je nenamjernosti i spontanosti djelovanja isključeno:

40) Posjetilac je ostavljen od svog domaćina. (RM2,89)

41) Totemi su poštovani od svakog poglavice. (VD,96)

42) . . . ta neka stvar još je od gospodina Boga stvorena (VD,46)

43) Melkior ude i bi pozdravljen od tri člana njemačke obitelji. (RM1,72)

U rečenicama u kojima je genitiv agensa 'živo' nije moguće izvršiti supstituciju instrumentalom jer se ne radi o istim semantičkim poljima kojima pripada agens, niti glagoli pripadaju istim semantičkim klasama:

44) Momak kao da je od anđela Božjeg poslan (IA,242)

Momak kao da je anđelom Božjim poslan.

45) Ovlaštena je od muža da bude kući glava. (IA,239)

Ovlaštena je mužem da bude kući glava.

46) Čovjek je rođen od plemenite majke. (MK2,49)

Čovjek je rođen plemenitom majkom.

47) Ne samo da su bili zarobljeni od ljudoždera . . . (RM1,74)

Ne samo da su bili zarobljeni ljudožderima.

(Supstituciju nije moguće provesti ni u primjerima 40-43.)

Navedeni primjeri pokazuju, a i cijeli korpus pasivnih rečenica, da se instrumental agensa upotrebljava i može upotrijebiti uvijek kada agens i glagol u predikatu mogu zadovoljiti određene značenjske uvjete. Ako se ne može uspostaviti takva određene-

na značenjska situacija, koristimo druge mogućnosti, najčešće od+genitiv i po+lokativ. Prva se mogućnost odnosi na iskazivanje i živog i neživog agensa, a druga je samo za žive agense.

Ako u kontekstu navedenih opisa pasiva proučimo jednu normativnu preporuku: »Pod utjecajem je ruskoga jezika jedan prevodilac preveo ovako: Petrograd je osnovan Petrom Velikim. U duhu je našega jezika: Petrograd je osnovan od Petra Velikog«¹⁸, možemo se složiti s predloženom konstrukcijom od+genitiv, ali ne zato (samo zato) što bi instrumentalni oblik bio rusizam. Značenje se agensa ne može opisati kao pripadnost bilo kojem od semantičkih polja karakterističnim za instrumental agensa, niti glagol odgovara određenoj semantičkoj klasi. Odnos značenja agensa i glagola isključuje spontanost i nenamjernost djelovanja (što se pokazuje kao osnovni odnos između glagola i instrumentala agensa).

Konstrukcijom po+lokativ iskazujemo žive pojedinačne agense i grupe agensa obilježene pripadnošću kakvoj organizaciji:

- 48) . . . koji je po gospodi doktorima samo zato izmišljen . . . (MK1,9)
- 49) Jest, po Mrkonjiću su opisani interesi . . . (D,38)
- 50) . . . koje je po piscu izmišljeno . . . (D,39)
- 51) I Držićeva dubrava . . . pokazana je po njemu kao kuća puna jada. (SŠ,9)
- 52) Svaka laž koja se može dokazati po vjerodostojnim svjedocima, pretvara se u istinu. (MK3,33)
- 53) Paul Morgens suđen je . . . po ratnom tribunalu i pomilovan . . . (MK3,73)
- 54) . . . legenda svete Ancile opjevana je po jednom slavnom trećentističkom trubaduru (MK3,77)
- 55) koja ga uzdiže u nebo, ne u nebo, nego u Intermundij opjevan i po Danteu (MK3,78)
- 56) . . . ako nije bila spaljena po tvojim barbarima (MK3,164)

Citirani primjeri isključuju mogućnost upotrebe instrumentala agensa, ali genitivom možemo supstituirati sve navedene konstrukcije po+lokativ. Tako gledano, postojanje lokativa agensa i nema »opravdanja« u jeziku, nije domaća konstrukcija, a njome možemo iskazati isto ono što i već postojećim jezičnim sredstvima.

Međutim, lokativ je agensa ipak obilježen time što njime iskazujemo samo žive agense (čovjek ili ljudska institucija), a genitiv je prema tome kriteriju neobilježen. Uz sve glagole ne možemo koristiti konstrukciju od+genitiv, a uz iste te glagole ne koristimo ni instrumental. To su glagoli: odvojiti, osloboditi, kupiti, ukrasti, oduzeti, preuzeti, prepisati, precrtati, naručiti i sl.; glagoli koji u aktivu imaju rekciju genitiva s prijedlogom od.

- odvojiti koga od koga, osloboditi koga od koga, kupiti što od koga, ukrasti što od koga, preuzeti, prepisati, precrtati, naručiti što od koga.

Kada takvi glagoli formiraju pasivne predikate, genitiv se agensa ne može koristiti jer se ne može jednoznačno shvatiti:

Haljina je ukradena od prijateljice.

Konstrukcijom od+genitiv nećemo shvatiti kao oznaku agensa, nego ćemo rečenicu interpretirati kao rečenicu s nekonkretiziranim agensom.

(Netko) je ukrao haljinu od prijateljice.

¹⁸ Jonke (1954), str: 116.

Takve su nemogućnosti konstrukcije od+genitiv uočene i u gramatikama gdje savjetuju da se zbog jasnoće iskaza koristi konstrukcija od strane+genitiv umjesto od+genitiv.

Uvođenje te konstrukcije zaista dovodi do jasnoće i preciznosti iskaza:

Haljina je ukradena od strane prijateljice, ali isto tako narušava stilsku lakoću i ta se konstrukcija ne može koristiti u svim funkcionalnim stilovima jezika. Osim toga, kao što i neki lingvisti uočavaju¹⁹ od strane+genitiv gramatička je konstrukcija koja se i ne koristi u jezičnoj praksi.

Prema tome postoji stvarna potreba za još jednom mogućnošću iskazivanja agenta jer instrumental i genitiv ne mogu zadovoljiti potrebe komunikacije baš u svim situacijama.

Jezična je praksa, čini se, pokušala pronaći rješenje i to koristeći već postojeća jezična sredstva, ali je normativna gramatika osudila takve pokušaje kao neprimjerne našem jeziku:

» . . . i pogreška koja se vrlo često čuje: nije dopuštena eksploatacija čovjeka po čovjeku. Prema duhu našega jezika treba reći: Nije dopuštena eksploatacija čovjeka od čovjeka . . . dosta česta sintaktička pogreška u vezi s pasivnom konstrukcijom rečenice . . . upotreba prijedloga po . . . umjesto prijedloga od«²⁰

Ako u citiranom primjeru želimo iskazati agenta tada možemo koristiti ili od strane+genitiv ili po+lokativ, ali nikako od+genitiv jer on ne znači agent.

Radi se o tome da u citiranom primjeru agent raspoznamo iz unutrašnjorečeničnih odnosa koji nisu direktno uvjetovani izborom padežnog oblika kojim iskazuje agent: samo čovjek može zabraniti eksploataciju čovjeka od čovjeka.

Rečenicu:

Nije dopuštena eksploatacija djece od roditelja
nećemo interpretirati kao rečenicu u kojoj su agent roditelji:

Roditelji ne dopuštaju eksploataciju djece

nego:

(Netko, ljudi) ne dopuštaju eksploataciju djece od roditelja.

Uvedemo li konstrukciju od strane+genitiv ili po+lokativ rečenicu interpretiramo drugačije:

Nije dopuštena eksploatacija djece od strane roditelja, po roditeljima.

Ni jednu od navedenih konstrukcija ne možemo koristiti jer je od strane+genitiv nepotvrđeno jezičnom praksom, a po+lokativ je neovjerena konstrukcija (kako se to tvrdi u većini normativne literature) ali je ipak potvrđena.

Genitiv agenta ne vrši svoju funkciju ni u ovakvim rečenicama:

Djeca su odvojena od roditelja.

Haljina je kupljena od susjede.

Zadaća je prepisana od Marije.

Nakit je oduzet, preuzet, naručen od Marije.

Rečenice ćemo percipirati kao rečenice s nekonkretiziranim agentom:

(Netko) je djecu odvojio od roditelja.

(Netko) je kupio haljinu od susjede.

¹⁹ Honning (1974), str: 57.

²⁰ Jonke (1954), str: 116.

(Netko) je prepisao zadaću od Marije.

(Netko) je preuzeo, oduzeo, naručio nakit od Marije.

Želimo li uz navedene glagole iskazati agens, moramo posegnuti za kakvim drugim jezičnim sredstvom, a ne za genitivom s prijedlogom od. Možemo birati između nepotvrđene, gramatičke konstrukcije i potvrđene, ali neovjerene konstrukcije.

Prikaz mogućnosti iskazivanja agensa u pasivnoj rečenici pokazuje da svaka od triju mogućnosti (instrumental, od+genitiv, po+lokativ) ima svoju određenu i specifičnu ulogu u jeziku i da ta uloga nije određena time da li je pojedini padežni oblik kojim iskazujemo agens nastao na domaćem tlu ili je došao iz stranih jezika.

Svaka je od tih mogućnosti prilagođena našem jeziku i ne remeti mu strukturu. Naprotiv, ukidanjem jednog od oblika za iskazivanje agensa bile bi narušene i osiromašene komunikacijske mogućnosti jezika.

Normirati pasiv svakako je potrebno, ali iz njega samoga, proučavajući mu ulogu u jeziku uopće, uočavajući različite odnose unutar strukture samoga pasiva.

Ti su odnosi svakako složeniji nego što nam to predočava gramatika. Ovim se radom želi upozoriti na dio tih odnosa i to onaj dio koji je dovoljan da pokaže kako je normativni stav o pasivu ipak potrebno preispitati i normativne kriterije zasnovati i na nekim drugim postavkama nego što su to postavke jezičnog purizma.

Navedena literatura:

- Batistić, Tatjana (1972), Lokativ u savremenom srpskohrvatskom jeziku, Bgd.
 Grundzüge einer deutschen Grammatik (1981), Berlin (grupa autora).
 Henning Mørk (1974), Middle and Middle-Causative Constructions in Serbo-Croatian.
 Ivić, Milka (1951), O predlogu po u srpskohrvatskom jeziku, JF, XIX.
 Ivić, Milka (1954), Značenje srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj, Bgd.
 Ivić, Milka (1976), Problemi perspektivizacije u sintaksi, JF, XXXII.
 Ivić, Milka (1987), O nekim srpskohrvatskim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom, JF, XLIII.
 Jonke, Ljudevit (1954), Književni jezik u teoriji i praksi, Zgb.
 Katičić, Radoslav (1986), Novi jezikoslovni ogleđi, Zgb.
 Katičić, Radoslav (1986), Sintaksa suvremenog hrvatskoga književnog jezika, Zgb.
 Kovačević, Miloš (1987), Preskripcijom protiv jezičnih i stilskih zakonitosti, Književnost i jezik, XXXIV.
 Kovačević, Miloš (1988), Uzročno semantičko polje, Sarajevo.
 Kučanda, Dubravko (1985), Some Thoughts on the Dative of Possession, Zbornik Pedagoškog fakulteta (humanističke i društvene znanosti), I, Osijek.
 Mišeska Tomić, Olga (1987), Syntax and Syntaxes, Bgd.
 Pranjić, Krunoslav (1985), Jezik i književno djelo, Bgd.
 Problemy teorii gramatičeskogo zaloga (1978), Leningrad (grupa autora).

Sažetak

Sanda Ham, Pedagoški fakultet, Osijek
 UDK 801.563.1.801.25:808.62, primljen 31. 3. 1989,
 prihvaćen za tisak 10. 6. 1989.

The Passive and the Norm

The author shows some relations between the passive and the active and relations inside the system of passive sentences. These relations show that it is necessary to reconsider the traditional normative attitude about the passive and to establish the normative criteria on the basis of modern linguistics.